

ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАВНИЦТВА “УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО” У БЕРЛІНІ (за матеріалами листів Зенона Кузеля та Олександра Криги у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України)

Марія Баран

*молодший науковий співробітник відділу рукописів
ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України*

Видавництво “Українське Слово” у Берліні існувало з 1921 до 1926 року. Одним з організаторів цієї установи і деякий час видавцем одноimenного часопису був полковник Гнат Зеленівський, директором видавництва — інженер Олександр Крига (обидва — колишні ад’ютанти гетьмана Павла Скоропадського). На час заснування видавництва “Українське Слово” до складу його редакції входили діячі української культури: І. Герасимович, Д. Дорошенко, З. Кузеля, В. Леонтович, Б. Лепкий, Ст. Томашівський (за матеріалами альманаху “Золота Липа”, виданого видавництвом до ювілею Богдана Лепкого). Головним редактором та редактором окремих видань “Українського Слова” був Зенон Кузеля — уже на той час відомий мовознавець, етнограф, бібліограф, журналіст.

Видавництво видавало газету “Українське Слово” (1921–1924). З кінця 1923 р. та впродовж 1924 р. тут виходив ілюстрований журнал “Літопис політики, письменства і мистецтва” — (далі “Літопис”, головний редактор Ст. Томашівський, З. Кузеля — технічний редактор). У 1924–1926 рр. за редакцією проф. В. Коваля і співредакцією Б. Лепкого та З. Кузеля виходили навчальні посібники “Курси заочної освіти”. Організатори курсів співпрацювали з педагогами і фахівцями з різних галузей знань, що на той час перебували у Берліні, охоплюючи широкий спектр навчальних дисциплін. Видавництво мало своє представництво у Львові в особі Івана Рудницького. Він також був редактором альманаху “Золоті Ворота”, метою якого було віддання належної шани та висвітлення історичної правди про дії Легіону Січових стрільців. Через прикри та непередбачувані обставини процес видання цього збірника не було завершено.

За період діяльності видавництва появилось близько 70 томів книг “Бібліотеки “Українського Слова”. Це твори класиків української літератури та історії; укладена Б. Лепким антологія української поезії “Струни”; збірник “Золота Липа” — з нагоди 50-ліття Б. Лепкого; словники —

перевидано “Словник української мови” Б. Грінченка та “Русско-украинский словарь” М. Комарова, виданий ним у Львові в кінці XIX ст. під псевдонімом М. Уманець і Спілка А. (Одеська спілка видавців словника); розвідка І. Герасимовича “Голод на Україні” — українською та в перекладі на німецьку мову, В. Андрієвського “З минулого”, альбом-монографія про О. Архипенка німецькою, англійською і французькою мовами (О. Архипенко здійснив ще видання альбому іспанською мовою без попереднього узгодження з першим видавництвом). Готувався до друку альбом про художника О. Новаківського з передмовою мистецтвознавця В. Залозецького, книги для дітей та юнацтва в серії “Юнацької бібліотеки”. Редакція дбала про естетично-художнє оформлення книг та часописів. З цією метою до співпраці залучались відомі українські художники: Микола Бутович, Павло Ковжун, Леонід Перфецький, Петро Холодний, Олена Кульчицька.

Для популяризації своєї продукції редакція видавництва випускала каталоги, проспекти. Таким був рекламний проспект на альманах “Золоті Ворота”. У 1923 р. З. Кузеля видав каталог видавництва. Анонси та рекламні оповістки появлялись у часописах Європи і Америки. До цього спричинялись також люди, не байдужі до справ українського друкованого слова — Б. Лепкий, К. Трильовський, В. Пачовський, М. Гехтер. Видавництво “Українське Слово” брало участь у книжкових виставках та ярмарках. Так, у 1924 р. видавництво мало свій стенд на ярмарку в Ляйпцігу (його представляв працівник редакції Ст. Тимчук), а також готувалися до книжкової виставки у Празі. У січні 1924 р. німецький інститут популярного природознавства “Urania” запрошує адміністрацію видавництва та З. Кузеля для організації українського вечора. Видавництво “Українське Слово” співпрацювало з німецькими друкарнями “Otto Elsner”, “Denter & Nikolas”, а також налагоджувало контакти з видавничими підприємствами “Paul Singer & Co.”, “Max. Mattison”.

Конкретні факти в процесі появи деяких видань, або таких, що були заплановані, окремі епізоди творчої співпраці висвітлює листування редакції видавництва та З. Кузеля з діячами науки і культури, різними установами та редакціями. Такою є наприклад кореспонденція редакторів Ів. Рудницького та З. Кузеля з приводу видання альманаху “Золоті Ворота”. Тут переконуємося, з яким ентузіазмом і дбайливістю працювали його видавці.

З цього періоду збереглося листування О. Криги із З. Кузелею (кінець 1923 р. — початок 1924). О. Крига надсилав листи з Гамбурга та Нью-Йорка. Є також листи З. Кузеля до О. Криги з Берліна.

Уже на початку подорожі О. Кригу спіткали невдачі. Через погані погодні умови і технічні огріхи було затримано відправлення корабля з

Гамбурга. У зв'язку з цим певною мірою змістився графік роботи директора видавництва в Америці. Він повільно відходив від подорожі й адаптувався до нових умов. Одна за одною виникали різні неприємності, наприклад, непорозуміння з банківськими чеками тощо. Спочатку не мали успіху переговори з редакцією газети “Свобода” та “Січовим Базаром” (торгівельне підприємство з видавництвом і книгарнею) у Нью-Йорку, до яких директор О. Крига звертався із пропозицією розповсюдження книжок видавництва. Згодом його ставлення до умов праці в Америці змінилося — налагодження контактів захопило О. Кригу. Основним його завданням було рекламування продукції видавництва, збут книг, можливо, ще якісь домовленості. Про всі проблеми, контакти з українською діаспорою О. Крига повідомляє З. Кузеля у своїх листах і просить не розпочинати нових робіт до його повернення з Америки, бо в нього ви-зрівають нові плани щодо діяльності видавництва. Найвний в архіві останній лист з Америки датований 7 лютого 1924 р. О. Крига мав ще намір побувати в Канаді.

Із свого боку З. Кузеля детально інформує О. Кригу про всі новини в житті редакції, кадрові, господарські та видавничі проблеми, вирішення яких він узгоджує із адміністратором Г. Зеленівським. Наголошує на виході друком запланованих видань: “Виймок з українського письменства” О. Барвінського, альбому О. Новаківського (затримка із вступною статтею В. Залозецького), випуск книжки К. Трильовського про о. Гаваччі, праці М. Рудницького з питань проблем і принципів літературної критики “Між ідеєю й формою”; М. Костомарова “Дві руські народности” у перекладі німецькою мовою О. Барвінського, творів Д. Лук’яновича, Катрі Гриневичевої, граматики української мови Ів. Зілинського, продовження повісті “Василько Ростиславич” Ів. Бирчака та ін. З. Кузеля повідомляє про відправлення пакунків із книгами до Америки; деякі відсилали прямо з друкарень: Ельснера — словники та проспекти “Золотих Воріт” і “Літопис” — експресом із друкарні Дентера.

Напруженість і темп роботи, новаторські пошуки характеризують роботу видавничого колективу. Можливо, це і був період злету в діяльності видавництва. На основі поданого матеріалу переконуємося у вагомому вкладі видавництва “Українське Слово” у загальну скарбницю української видавничої справи.

Для інформації про роботу видавництва “Українське Слово” пропонуємо 8 листів О. Криги та 12 листів З. Кузеля. Листи О. Криги писані на поштовому папері, а листи З. Кузеля — це чернетки, писані олівцем на зворотах попередньо готованих до друку різних матеріалів. Зважаючи на зміст, характер і стан збереження листів, подаємо листування кожного

кореспондента окремо. Ознайомившись із їх кореспонденцією, можна пересвідчитись, як за короткий проміжок часу працівники видавництва здійснювали надзвичайно великий обсяг різноманітних робіт.

Тексти листів подано зі збереженням мови авторів. Випущені або непрочитані частини тексту чи окремі слова позначено трьома крапками у квадратних дужках. Курсивом подано коментарі упорядника. Для посторінкових приміток використано матеріали енциклопедичних видань та словників.

Література та архівні джерела:

Баран М. Кореспонденція видавництва “Українське Слово” в Берліні (за матеріалами відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України) // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17-18 трав. 2002 р.— Львів, 2002.— С. 138-144;

Баран М. До історії видання альманаху “Золоті Ворота” // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів 24-26 жовт. 2003 р.— Львів, 2003.— С. 129-133;

Баран М. Листування видавців альманаху “Золоті Ворота” // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики.— Львів, 2003.— Вип. 11.— С. 803-825;

ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів.— Ф. 258.

Листи Олександра Криги до Зенона Кузелі

№ 1

Hamburg, Reichshoff Hotel
26/XI. 1923.

Високоповажаний Пане Докторе

На несчастья, тільки сьогодні спомянув, що забув у Вас відібрати матриці для оповісток. Прошу ласкаво негайно надіслати до N. York’у на адресу др. Сухованченка¹ для мене. Так само потрібую і одне Сігне² фірми!

У середу відїзду! Бажаю Вам і всім моїм помішникам всього найкращого. Сподіюсь — скоро і щастливо повернутися. Ваш Крига.

Поштівка

¹ Д-р. С. Сукованченко — колишній працівник Української Військової Місії у Німеччині.

² Очевидно, фірмовий знак, емблема; signum — знак (*лат.*)

Hamburg, 30 November 1923

До Вповаж. Пана Др. З. Кузелі. Берлін
Високоповажний Пане Докторе.

На мій превеликий жаль, замість того щоб бути вже десь посеред бурхливого океану — сижу в готелю в Гамбурзі і чекаю і не знаю коли їхати. Найкраща англійська фірма “Cunard Line” яка має найшвидші пароплави в світі не може відправити 2000 людей з Гамбургу. І чому нема пояснень жадних. Жалкую що стратив таку силу часу на ніщо властиво! Але годі! Прошу Вас телефонувати Бенешу³, що я ще не виїхав. Обіцяють кожного дня “завтра”, але я вже чув його три! Повинні б вже бути готові словники! Чекаю їх в Америці! Оповістки обовязково треба подати! Дайте знати про вихід часопису в Громаді⁴. Що будете робити коли не зможете з Дентером⁵ упоратися. Прошу Вас поінформувати Трота⁶ заздалегідь про часопис. Альманах пустіть повним ходом. Від п. Коновальця⁷ я нічого не дістав, міні це дуже прикро! Так будьте ласкаві йому й передайте! А я сподівався від нього дістати хоть адреси тих панів, про яких він мені казав. Ні від Вас, ні від кого иншого листів тут у Гамбурзі на моє ім'я не приходило, хоть міні пані Полков[никова]⁸ телефонічно переказувала, що Ви ніби міні вислали якись листи.

Я вже писав Вам, тай переказував телефонічно, що забув матриці. Отже прошу Вас негайно надіслати їх до N. York'у на адресу д-ра Сухованченка для мене. Так само прошу Вас вислати й словники, як тільки вийдуть! Особисто я просив п. Бенеша, щоб він по можливості вже тепер, заким ще вийдуть всі примірники словарів, най зроби 2 і зараз мені пошле. Розумієте — мені потрібно. Далі — як тільки вийдуть з друку — нехай Кужім⁹ піде зі зразками по рос. книгарням! Звернеться нехай до Logosa¹⁰. Може щось і продасте. Оповістку мусите повторити на Різдво і Новий Рік. Обовязково напишіть ще одну оповістку про Архипенка до Voersensblatt'у¹¹, лиш запросіть ціну на 1 сторінці і обовязково на заголовку, де стоїть назвиско В[oersens]blatt. Запросіть скільки має коштувати

³ Працівник адміністрації друкарні Ельснера у Берліні.

⁴ Товариство “Українська Громада в Берліні”.

⁵ Друкарня у Берліні.

⁶ Відповідальний службовець в уряді Німеччини.

⁷ Коновалець Євген (1891–1938), полковник Армії УНР, військовий і політичний діяч.

⁸ Дружина Гната Зеленівського.

⁹ Працівник видавництва “Українське Слово”. (Тут і далі підкреслення автора).

¹⁰ Книгарня у Берліні.

¹¹ Рекламний бюлетень.

оповістка і дайте один раз обов'язково. Поінформуйте п. П[олковника] Зел[енівського] і вишліть гроші. Ця оповістка раніше подана мусить бути теж надрукована 65 мл. лише після тексту про Нерасумову[т]sch'a. Зіставлена повинна бути коротко. [...] (*Подає текст оповістки*).

Далі — потрібна для нашого журналу просторна оповістка на цілу останню сторінку. Мусять бути видруковані усі книжки. Жирно Архипенко, Гринченко, Уманець. Окремо замовлення на Альманах і його ціни! Росписати, коли можливо [...? в пепеті]. Прошу вислати — купити спеціального числа російських газет з оповісткою так само [Україна, Прага]. Коли є вже новини які то зараз же це дайте міні до відома.

Вітаю Вас і бажаю всього найкращого.

(*Дописано зверху і по боках аркуша:*)

P. S. Прохаю як що можливо, щодня кинути листівку. Обов'язково по скінченню дня, коли виходите з бюро що у Вас трапиться. За листа буду окремо вдячний. Але візьміть за правило — листівки мусять бути нумеровані 1, 2, 3... Це я на той випадок щоби знати що вони не пропали.

Цей лист мусить бути в актах № 1.

Відповідь прохаю. N. York,

Крига.

№ 3

N. York, 24 грудня, 1923.

Високоповажаний Пане Докторе.

Не дивлячись на моє прохання надіслати міні матриці і книжки до Н. Йорку, які міні по заріз потрібні, я й досі нічого з Берліну не мав. Чим це пояснити — я просто не розумію. Сами знаєте, що на цьому трачу не тільки я, але все діло. Ваші інтереси так само зв'язані з ділом. Тому не розумію чому я досі нічого не дістав. Може це пошта, може ще інші причини, але я не перевірю факта не можу нарікати на нікого. Тому лише повідомляю Вас про це, щоб Ви довідалися, в дійсності посилали міні що, чи ні?

Далі, так само перекажіть Шпекману¹², я не дістав і через шпедітора жадних книжок, а вже сьогодні 24... Це ще не все... Ви дали міні адрес і у Вас записано в календарі було — що прізвище тутешнього шпедітора Ritt & Skott на самому ділі: Pitt & Skot. Це тут велика ріжниця. Цей шпедітор є англійська фірма, нічого з Німеччиною не роб[ить] і навіть на мій погляд ставиться вороже до німецьких ділов. Зустрів мене зовсім вороже... Що ж це за зв'язок у Шпекмана! Тут є багато цілком німців шпедіторів, які дуже радо і охоче працюють з Німеччиною, роблячи

¹² Працівник одноіменної експедиторської фірми у Берліні

всякі полегшення і т. д. Подякувати приходиться Шпекмана за його пораду. До того я нічого ще не маю.

Доктор Сухованченко виїхав до Rochester, тому вся кореспонденція, яка йшла на його ім'я — мусить бути припинена, бо цей добродій Segal, є просто російський жидок, дуже навіть ворожий до українства, вважає їх “погромщиками”. Можливо, що листи й пропадають! Словники так само я не одержав і це страшенна шкода, бо для мене це просто нещасття. Я примушений як то кажуть нічого не робити, або працювати під себе, а не для діла! Сами посудіть — не маю навіть зразків! Задержусь через те тут доки не прийдуть книжки.

Тут українська справа стоїть дуже кепсько. Справді людей з широкими культурними поглядами на справу — я ще не бачив. “Свобода” на жаль веде завузку сепаратну акцію, навіть не містить оповісток таких видавництв як ми, з тих причин, що вона теж видавала книжки, які ще не попродавала. Ядловський¹³ і др. панове це не є люде погані, але завузкі. “Свобода” не мусить бути тільки для “Свободи”. Жаден англійський й німецькій часопис не веде такої тактики, яку веде “Свобода” відносно книгарей і видавців.

Вигляди на діла дуже слабі. Потрібна тут величезна праця, щоб підняти діло... Не бачу людей з ким би тут у N. York-у можна було б зговоритися. Ви знали декого з людей — але міні на жаль не дали рекомендацій, очевидно забули. Я ж тепер шукаю за солідними людьми, які могли б определити, що тут можна зробити. Треба препинити всі дальші праці, викінчити тільки те, що я з Вами намітив. Пан Коновалець поставив мене в дуже тяжке становище тим, що дав чеки, які не оплачуються тут... Дивіться яке нечуване відношення. Я не сподівався. Чи може він сам не знав? Але в кожному разі перекажіть йому, що вийшло! Коли б я знав, що так вийде, так инакож би диспонував зі грошіма ще в Берліні. Але тепер вже нічого не поробиш! Ех українці, українці. Дуже тяжко працювати! Тут поляки, москалі, литвини і т. д. роблять велики діла, а українці лише сваряться, навіть б'ються, підводять себе і трагять взаємно довіря. Дуже не гарне вражіння.

Книжка могла б іти, коли б були люде які б торгували серйозно. Коли б ставили діло фахово а не по українськи. Це шкода, пишу з жалем, але воно так. Кажу Вам тут нема с ким працювати, хоть праці могло б бути й багато. Працюйте ж над викінченням наших праць. Покажемо панам українцям — справжню українську культурність! Можливо що в провінції є більше сил, ніж я знайшов у Н. Йорку. Головне — єдність інтересів. З великою повагою. Крига.

¹³ Ядловський Семен (1879–1929) — адміністратор газети “Свобода” у США.

№ 4.

31 грудня 1923 року 10 год. вечера.

Пану Др. Кузелі

Високоповажаний Пане Докторе.

Пишу Вам цей лист, кінчаючи свій останній день старого 1923 року, перед тим як ще останній напишу до дому.

Отже, на жаль ще не могу занадто перед Вами хвастатися ділами. Мушу сказати лише, що я тут тільки тепер зачинаю працювати і вам мабуть буде зрозуміло з яких причин. Хоть в Америці звичайно люде працюють по 10-16 годин в день (це не [шорус]) і працюють страшенно, віддають майже все для праці, але є дні — Різдво і Новий рік, коли все святкує і так як Різдво і Новий рік прийшлись у вівторок, то багато занадто великих підприємств дали перерву у ділах на 3-4 дні для деяких важних робітників. Так що не завше можна й балакати по ділам. У мене пропадає 8 день [...] (*Описує свій стан, розпорядок дня*).

Тепер все таки про діла! Тут Ви мабуть розумієте мене, людей багато, але все це малоорганізовано. Промисловий, торговельний рух між українцями майже не існує. Тіх котрі торгують, тримаються ще на примітивній стадії — себто ворогують межі собою і тому як звичайно нації користі з того жадної нема. “Свобода” напр. на мене на жаль зробила дуже не гарне вражіння. Напр. всі тутешні і др. міст книгарні жалуються, що за гроші не бажають давати оповісток про книжки які виходять! Це не чувано. Розуміється, я попробував балакати зі Ядловським і Лотоцьким!¹⁴ Але вони подали таку аргументацію, котру я мушу дати або до нашого журналу, або до всеукраїнської преси. Словно саме тяжке вражіння. Далі уровень культурний продавців дуже слабкий, це не є європейці.

Але поза всим цім, я сподіюся робити діла і навпаки бачу тут для себе реальний ґрунт. Ви знаєте мою натуру, я не з тих, котрих можуть залякати, навпаки я своїми недалекими ділами можливо де кого залякаю. Маю твердий намір серйозно працювати тут і сподіюся що в деяких колах я знайду підтримку. Мене ще дуже тут підвів п. Коновалець, який надавав мені банкрутских чеків і повновластв. Я стратив 3 дні на саму подорож по тих грошах і загалом виявилось тепер, що гроші ті ми не можемо дістати раніше як за 3 роки, коли скінчиться процес конкурсний того банку який збанкрутував, а ті банки які передали ті гроші до одного банку і які властиво видавали чеки не бажають відповідати за них з тих причин що панове Ко[новалець] і Шеп[арович]¹⁵ передержали їх. Саме їм виставлені були чеки ще в грудні і січні 1922–23 року.

¹⁴ Лотоцький Володимир (1888–1958) — журналіст і гром. діяч, редактор укр. газет “Свобода” і “Народна Воля” у США.

¹⁵ Шепарович Лев (1887–1941) — за фахом інженер-електрик, командир звідомного полку УГА; до 1939 р. представник нім. фірми Сіменс у Галичині.

Вони ж їх додержали до вересня чи падолиста не пред'являючи. По закону вони можуть мати їх лиш 3 місяця. Отже панове сами винувати. Мусіли їх реалізувати ще в березні, найпізніше 1923 року. Тоді та фірма ще не була збанкротувала і гроші можна було б одержати. Тепер же все пропало! Мабуть панове це й знали, але шкода що мене не поінформували. Я б тоді инакше на це діло дивився, инакше і Elsner'у обіцяв платність. А тепер мушу форсірувати за всяку ціну всі свої діла, щоби дрінгенд¹⁶ слати гроші Elsner'у. Це робе мені страшенну мороку і дуже тревоже. Я дуже був лютий за те саме, що люде не серйозно зі мною поступили, саме за те, що їм прийшов на зустріч. Отже прошу Вас прийняти це на увагу. Книжка мусить бути видрукована, але я поставлю нові умови! Шлюс¹⁷.

Тепер, Ви будете ласкаві й дасте міні негайну відповідь як стоять діла. Я приїду аж прикинці лютого. Тут відкриваю філію книгарні, працюю так саме в инчих бранжах. Хочу бути тепер не лише книговидавцем, бо бачу як тяжко вести це діло серед українців. Підводять всі! Навіть ідейні люди.

Так що Ви працюйте, але нового поки нічого не беріть друкувати. Ліквідуйте до мого повороту лише старі праці в порозумінню з п. Зеленецьким.

Я Вас хочу поздоровити з Новим Роком, побажати всього найкращого і Вашій Матері і Вп. п Жинці. Дай Вам Боже счастья і здоров'я на довгі ще роки.

Так саме поздоровіть всіх тих знайомих хто цікавиться справді нашими працями серйозно. Але я думаю таких людей дуже мало, але може й нема? — Не тратимо мужності, працюємо по американськи. Будемо одначе зразком для них в моралі! Ваш поваж[аючий] Крига.

№ 5.

14 січня 1924 року

Високоповажаний Пане Докторе.

Дякую дуже за 2 листи 4 і 6. Матриці лише 2 пр[имірники] одержав. Гринченка одержав від Elsner'a але лише 1 час[тину] 2 пр[имірники] і без вибитих букв на обгортці. Міні тут Гринченко потрібен 100 пр[имірників] негайно. Не знаю щой робити. Загалом, я попав у дуже тяжке положення з книжками і платностями за них і як би не мої ще приватні діла, то зовсім було б катастрофально. До цього жі не маю ані печі, ані тіх книжок кої я мусів би мати ще в день мого приїзду до Америки. Далі у списку який Ви міні подали нема комплектів тома 2 ч[астини] 2 Андрієвський¹⁸ “З минулого”. Це надзвичайно жаль, бо я не можу скінчити де-яких підрахунків без цього. —

¹⁶ Спішно, терміново (нім.).

¹⁷ Досить, кінець (нім.).

¹⁸ Андрієвський Віктор (1885–1967) — громадський діяч, публіцист.

Тепер тут зробив що міг. “Літопис” передав до “Січового Базару”, але це замало. Прохав у “Свободі” про оповістки. Не знаю нарешті чи помістять. Далі, думаю, що наши книжки тут підуть, але не дуже багато. Будемо бачити Канаду. Там кажуть книжки йдуть краще. Дуже вас дякую за Вашу працю, продовжуйте в том же дусі. Я приїду скоро. Кінчаю тут лише чекаю на книжки і за місяць виїзду. Отже шліть Гринченка обовязково. Словарі вийшли прегарно. Але тут мушу сказати нема кому цінити нашої праці. Знаєте, тут є багато гарних людей, лише вони знову таки думають і дивляться на речі зовсім не так як ми. Коли я приїду то багато дечого Вам поучаючого розкажу. Інтелігенції дуже мало. Хіба лише Галицьки священики. Так що нема де розкинутися.

Проти мене, не дивлячись на мою аполітичність, тут підняли було у Скрентоні травлю. Навіть була стаття супроти мене персонально, незвязуючи з В[идавницт]вом. Я її ще досі не читав, але міні казали що зла! Але я думаю чим гірша тім для мене більш чести! Аби я знав за що. Вона ж зробила відгук і до мене приходили деякі люде з цікавості, що то я за птиця той інж. Крига.

Від широго сердца вітаю Вас і Вашу Дружину з Мамою. Бажаю счастья і здоровля. Дальши праці з Альманахом мусите перевести як можна солідніше. Сподіюсь, що наши гроші не пропали і п. Коновалець заплатить. Це ж скандал. Проти мене Vosak B[an]k виставляє обвинувачення, що я хотів получати чек на який я не маю права! Ціла історія. Мушу передати адвокату за образу.

Ваш поважающий Крига.

№ 6

25 січня 1924 р.

Пану Д-ру Кузелі, Berlin

Високоповажаний Пане Докторе!

Дуже дякую за надіслані листи і пояснення які Ви дали у них. Справа зі проф. Томашівським міні до цього часу не ясна, бо я не маю числа 2 “Літописа” тому знаю лише діло поверхово, але я не можу не дивуватися пр. Томашівському. Властиво ми добалакалися з ним, що будемо вести лінію цілком самостійницьку, українську. Тепер я тут поробив деякі звязки, поставив декого у окурант¹⁹ наших справ, то уявіть нам було б ніяково звертати з занятої позиції на якісь инчи! —

Далі прохаю Вас нових работ до мого приїзду жадних не набирати, навіть тамті, які є лише в друку викінчювати. Нового нічого не друкувати! Хіба малі порції у Бека²⁰, але не тим темпом, яким ми робили.

¹⁹ Від франц. au courant — обізнаність, поінформованість.

²⁰ Працівник друкарні у Берліні.

Причина та, що ту в Америці друк коштує дешевше ніж у Бека о чому будь ласка йому перекажіть. Різниця 15 %. Я брав ті ціни котрі він нам подавав з листопада. Elsner теж дорогий порівнюючи з цими цінами. Коли я приїду то я привезу оферти на різні друки від різних тутешніх друкарень!

Лозинському²¹ скажіть, що остаточне затвердження і вирішення друку могло б бути лише після мого повороту з Америки з тих причин, що тут в Америці треба спеціальний “репертуар” мати. Отже треба друкувати більш на жаль Пінкергонів, Шер[лок] Холмсів і т. п. Треба деякі підручники про які ми будемо балакати.

Маю надію що у Вас досить роботи, коли ні то треба підготувати орфографічний словник і далі граматику Зілін[ського]²². Це дуже добре що він написав. Попередне слово до Новаківського — треба перекласти на англійську мову. Зужуйте кого небудь але гарного перекладчика. Постарайтесь якомога швидше проспекти на альманах. Балакайте з Коновальцем. Треба нам гроші, гроші! Це справа серйозна. Відпишіть д. Дністр[янському]²³ і [Ш. ?] щоб почекали з енциклопедією.

Від Вас дістав 10 листів. Бажаю всього найкращого. Привіт Дружині і матері.

З пов[агою] Кр[ига]

№ 7.

1 лютого 1924.

Високоповажаний Пане Докторе.

Дуже дякую за Ваші листи всі подробиці з плянами роботи і т. д. Нарешті їх одержав з великим припізненням через шторми на морі, яких ще тут по газетам капітани пароплавів не памятають. Книжок ще нема і маю одержати по тутешнім даним аж 7-8 лютого. Через те, будь ласка повідомте Шпекмана, що я ще чекаю книжок і грубки і як тільки одержу так й Вам дам знати, а Ви будь ласка поінформуйте його. Коли він їх вислав просто на мене — це міні добре, але коли на шпедітора знову, то зле. Отже побачимо. Діла мої поки що не гарно, бо не маю книжок. Ваш плян роботи я ще не міг розібрати. Мусімо лише тепер перестроїти нашу працю на більш американську — безнісову і тому не бажано брати багато праць не цінних. Натомість друкуємо найцінніші речі — але мало, зате друкуємо багато не гарних річей — але добре рентованих. Ви мусите мене зрозуміти. “Літопись” поки що тут нікому не подобається.

²¹ Лозинський Михайло (1880–1937), правник, публіцист і політичний діяч. Розстріляний у Сандормоку.

²² Зілінський Іван (1879–1952), мовознавець, професор Краківського і Празького університетів.

²³ Дністрянський Станіслав (1870–1935) правник, професор цивільного права Львівського і Празького університетів; автор численних праць.

Зміст не важний. Крім того треба дати американський матеріал за яким я побиваюся. Отже побачимо. Я сподіюся, що міні вдасться справитись із книжками, але тут тяжко працювати серед українців, бо картина та ж, що і в Європі. Роз'єднаність, ворожнеча... Але це вже нічого не вдієш.

З Альманахом — корект не маю. Не знаю чому. Шкода, що вислали лише 1 пр[имірник] проспекта — обгортки. Потребував би хоть 10. Але сподіюся що придуть посылкою. Майте на увазі посылки ідуть 1½ місяці але Drucksachen²⁴ — як листи.

Я кінчаю тут свої діла з книжками, як тільки лише їх одержу. Дуже міні прикро за Гільдебрандта²⁵ — треба рішуче відписати, що то не наше діло — то діло Архипенка і Гішпанського видав[ництва]. Ми не маємо права бо Гільдебрандт дірект²⁶ зносився відносно видання з Архипенком. Далі, ми не можемо загалом платити за речі, яких ми не продавали.

Що до книжки про Архипенка, то по букві умови він не мав права видавати нової книжки на протязя 2-х літ зі дня появи нашої. Тому треба ще раз перечитавши добре умову, знестися з вид[авництвом] яке видало і в разі потреби наложити арешт чи що там... Я нехайно, ще сьогодні буду балакати з Архип[енком]. Дивує мене його тактика.

Отже поки бажаю всього найкращого. Вітаю Вас і Вашу Дружину також Маму. Дякую за поздоров[лення].

Пана [?] треба тоді розчитати, але поговоріть зі п. Полковником. Він мусить цю справу рішити.

Дай Боже Вам і всім всього найкращого. Вітайте всіх.

З великою до Вас повагою. Крига.

№ 8.

7 лютого

Д-ру Кузелі

Високоповажаний Пане Докторе.

Прохаю Вас обовязково в Альманаху, в графі де Січові Стр[ільці] висловлюють подяку Видав[ництву] “У[країнське] С[лово]” включити імя п. Полков[ника] Зелен[івського] разом з моім. Бо і Полк[овник] теж багато працював за час мого відсуття там! Дякую за листи з дня 22 січня 7, 15.

Книжок ще не маю. Так що сподіюся незабаром їх мати. Маю надію що мої сили не переломилися о тутешні неприємні обставини нашого негарного життя.

Бажаю Вам всього найкращого. Вітаю Ваших.

²⁴ Надпис на книжковій бандеролі (нім.).

²⁵ Гільдебрандт Ганс — мистецтвознавець, автор передмови до альбому про О. Архипенка.

²⁶ Прямо (нім.), тут — безпосередньо.

Роботу видав[ництва] прошу здержувати крім зачатих річей до мого повороту. Тоді уложимо плян. Драгоманова²⁷ прийдеться мабуть виключити зі програми видання. Будемо надіятись на кращі обставини ніж тепер.

Цей лист пишу Вам в останню хвилину. Чув що тут їде до Європи Залізняк, який має незабаром повернутися назад. Везе теж деякі експортіві діла. Вітаю Вас щиро і бажаю всього найкращого.

Ваш поважуючий Крига.

Листи Зенона Кузелі до Олександра Криги

№ 1.

Копія

[Берлін, грудень 1923]

Високоповажаний Пане Інженере,

Саме що прийшла від Вас телеграма, що щасливо заїхали. Хвала Богу, що нічого не трапилось, та що Ви щасливо доїхали. Відкладаючи задля завалу роботи довший лист до завтра, пишу Вам тих кілька слів і висилаю рівночасно матриці. Заразом Беніш висилає Вам словарі. У нас все в порядку. Машина працює добре! Сьогодні друкується перше число “Літопису” й завтра розсилається. Альманах майже 1/3 зложений, верстається вже праця Кучабського. Щоголів, Барвінський²⁸ вповні готові і розсилаються. Лепкий²⁹ верстається. Я саме скінчив вступну статтю. Ваврисевич³⁰, складається. Справа клішів йде вповні добре. Будьте спокійні. Бажаю Вам сердечно всього найліпшого, добрих успіхів й щиро здоровлю.

Машинопис

№ 2.

Берлін, 29.XII.23

Високоповажаний Пане Інженере,

Після святчного листа хочу Вам подати знов кілька нових справ.

Перше всього пересилаю Вам у прилозі 1 коректу великого проспекту, який від кількох днів друкується, але буде готовий щойно після наших свят, бо краска мусить довго сохнути. Матриці, яких Ви ще не одержали, я вислав Вам зараз до Америки так, що Ви їх мусите одержати. Лист писаний Коновальцем до Вас на адресу “Андані” вернувся й я передав його пану Полковникові на доказ, що був в нас висланий.

²⁷ Йдеться про видання творів М. Драгоманова, запропоноване М. Лозинським.

²⁸ Йдеться про книги цих авторів.

²⁹ Йдеться про альманах “Золота Липа”.

³⁰ Ваврисевич Микола — педагог і громадський діяч, редактор періодичних видань на Холмщині; видавництво “Українське Слово” видавало його твори.

“Літопис” зачинає йти, маємо вже доволі багато замовлень, а навіть кілька закордонних передплат. Друге число сьогодні верстається і в середу буде розіслане. Вам вишлемо знову 100 прим[ірників]. Сьогодні я полагодив з поліцією справу дозволу, так що з цього боку все в порядку.

Робота в друкарнях йде своїм, нормальним ладом. Прибувають нові скрипти до читання. П-і Кульчицька прислала нам цілий вибір своїх образів для евентуального збірного видання. Ковжун прислав уже обгортку до Ваврисевича. Трильовський³¹ заповів присилку своєї праці про о. Гаваччія. Залозецький досі не прислав передмови до “Новаківського”, тому я сам звернувся до нього від В[идавництв]а з проханням о поспіх.

На Архипенка появилися нові корисні рецензії, між иншим у “Stuttgarter Tageblatt”, “Die schoene Literatur” і “Berliner Tageblatt”³²: останню висилаю Вам у прилозі. Є теж рецензія на Герасимовича “Hunger” і цілий ряд на українські видання.

В обмін надходить нам тепер багато нових газет і журналів, між иншим “Deutsche Allg[emeine] Zeitung”³³ Про виклади і т. п. напишу в иншому листі, а поки що сердечно здоровлю і бажаю як найліпших успіхів

Щиро Вам відданий

№ 3.

Берлін, 4/[I] 24

Впов Пане Інженере,

Сьогодні одержав першу Вашу картку з Америки від 20 грудня. Утішився нею дуже, хоч жалію, що посилок ще не одержали. Як я порівняв з книгою листів, то перший комплект книжок вислано Вам дня 7. грудня так, що вони день-два після Вашої картки до мене мусіли вже бути в Ваших руках. Посилку вислано на адресу [Seligmana] для Сукованченка для Вас. Після одержання Вашого листа, щоб висилки робити на адресу, яку пришлете з Америки, ми ждали до приходу Вашої телеграми й після цього зараз вислали Вам матрици дня 17.XII. Тепер, думаю, всі ці посилки, так само мої листи, вирізки, коректи і т. д. у Ваших руках.

Від д-ра Трильовського прийшов справлений скрипт про о. Гаваччія й ми дамо його зараз після Ваврисевича до друку. Це думаю буде не скорше 15 січня. Крім цього Трил[ьовський] прислав невеличку розвідку про “Боротьбу італійців за свободу”, наче вступ до Гаваччія. Після прочитання зараз напишу, чи підходить.

³¹ Трильовський Кирило (1864–1941) — правник, громадсько-політичний діяч.

³² Німецькі періодичні видання.

³³ Берлінська газета.

Д[обродій] Рудницький³⁴ пише нам, що п. Кульчицька має прегарні ілюстрації до “Лиса Микити”. Ми й зараз звернулися до п. Рудн[ицького], щоб в тій справі перебалакав.

“Альманах” умисне роблю поволі, за те другі речі приспішую. Про “Літопис” пишу окремо. Друге число пересилає одночасно п-і полковникова.

“Urania” хоче, щоб я дав їм український вечор з викладом, співами, танцями, одягами, фільмами, світляними образами і т. д. Ми мали тут з п. полковником нараду й справу уладимо,

Від Заклинського³⁵ прийшла 2. частина “Нац[іонального] виховання”. Поки що беруся за читання.

Лозинський хоче з нами перебалакати в справі своїх праць.

Конференцію відложено на після свят.

Проф. Дністрянський заохочує далі до енциклопедії [...] (*пошкоджений аркуш*) ... його почекає до Вашого повороту.

У персоналі зайшли у звязку з “Літописом” такі зміни, що прийнято д[обродія] Сливу для посилок і нашої праці, а Лепкий від І.І. працює цілий день.

Залозецький писав, що вступ до Новаківського готовий і надсилає його.

“Слово о полку Ігоревім” в значній часті готове.

Приступаємо до верстки збірки Лепкого.

Посилки з книжками до Америки всі відійшли сьогодні. Специфікацію вишлемо.

З надходячими Святами бажаю Вам усього найкращого, багато щастя [...] сповнення всіх задумів [...] (*пошкоджений аркуш*).

№ 4

Словарі вийшли в цілості й випали дуже гарно. Справді Ельснеру треба дякувати за гарне виконання. Між иньшим замовлення на словарі приходять.

В прилозі пересилаю Вам відпис листа д. Модзалевського³⁶. Напишіть, чи годитеся на пропозицію. Пересилаю теж відпис листу М. Рудницького³⁷.

В останніх днях пан полковник зговорився з проф. Ковалем³⁸ що до “Курсів позаочної освіти”. Тепер ми разом вироблюємо план.

Про це напишу ще докладно, а поки що сердечно здоровлю

Фрагмент листа

³⁴ Рудницький Іван (Кедрин) (1896–1995) — журналіст і політичний діяч.

³⁵ Заклинський Богдан (1886–1946) — автор шкільних підручників і праць з педагогіки.

³⁶ Можливо, йдеться про родича історика Модзалевського Вадима (1882–1920).

³⁷ Рудницький Михайло (1889–1975) — літературознавець і письменник, професор Львівського університету.

³⁸ Коваль Володимир (1885–1927) — кооператор і агроном; професор Київської політехніки; з 1921 р. на еміграції.

№ 5.

Лепкого збірка верстається далі, склад Ваврисевича на укінченню. Матрици вже всі зрівняні, реєструються кліші. Маючи добру нагоду, ми купили трохи цінних книжок, особливо підручників від д[обродія] Саницького (що виїхав у Чехію) і Рудичева (що мабуть туди вибирається).

Оренштайн³⁹ про Аркаса⁴⁰ більш нічого не згадує, а навпаки хоче начебто зблизитися до нас. Між іншим пропонує нам папір на продаж.

Машиніст Левицький виїхав уже до Чехії, на його місце поки що не маємо ще нікого.

На липську месу ми замовили місце, так само зголосили участь у празькій виставці.

Рекламу робимо статтями й вістками. 15 лютого виходить український том “Sueddeutsche Monatshefte”⁴¹. Слідуюче число “Літопису” матиме додаток [...] (*пошкоджений арк.*). Укр.-англ. видання Архипенка ми вислали до Америки вцілости й тепер не маємо ні одного.

Фрагмент листа

№ 6.

Берлін 10.I.1924.

Вп. Пане Інженєре,

Сьогодні дістав від Вас першу пошту з нового світа, одну карточку з 16/XII, желання святочні й лист з 24/XII. Дуже дякую за пам'ять і за желання, а так само дякує щиро й ціла моя рідня. Згадуємо Вас нераз і підчас Свят балакали часто про Вас, бажаючи Вам усього найкращого. Зі Свят ми зрештою вислали Вам картку з підписами на доказ, що і поза “Українським Словом” думаємо про Вас.

Про матрици і другі речі я писав Вам уже в попередніх листах, що вони зараз Вам були вислані, так як і свого часу лист Коновальця. Я ж добре розумію, що тут іде про діло й роблю все можливе, щоб всі доручення зараз виконувалися. Книжки були Вам вислані впрост Шпекманом на вірчу адресу Pitt & Skott, а помилка в імені вийшла тільки через телефон. Словники теж вислані, але до 24. не могли ще у Вас бути й певно прийдуть тими днями. Тепер відходить друга їх посилка, специфікацію великої 19. ящикової посилки ми вислали Вам вчора. Коновалець справою чеків дуже прибитий. Робить усі заходи й писав Вам у тій справі докладно. Вислав теж телеграму. Завтра іде до Данцігу, щоб там зустрівся з полк. Мельником⁴² і другими членами Комітету й

³⁹ Оренштайн Яків (1875–?) — книговидавець, засновник і власник видавництва “Українська Накладня” в Коломиї.

⁴⁰ Можливо, йдеться про видання історії України М. Аркаса.

⁴¹ Нім. часопис.

⁴² Мельник Андрій (1890–1964) — полковник Армії УНР, військовий і політичний діяч.

полагодити яко... і як зміг сам переконатися, турбуються й журяться тим не менше нас.

На адресу Сукованченка ми висилали тільки спершу. Від часу Вашої телеграми від 17.XII., все шлемо на адресу Hotel Astor.

Справу з “Літописом” удалось мені полагодити корисно й про це пишу окремо. Друге число виходить завтра й зараз висилається Вам експресом.

Робота у нас іде цілком правильно й добре. Почту полагоджуємо негайно, замовлення виконуємо зараз і залеглостей ніяких не маємо. Тільки всього не можемо в наші часи виконати й приходиться декому у нас залишатися довше.

“Альманаха” готові 4 перші аркуші, а що Ельснер не має доволі черенок, то приходиться зараз друкувати образи. Табльо, плани т. п. все готове. Перший аркуш після 3. коректи вишло Вам зараз на показ, можливо, що в середу на другий тиждень. Дальші 3 арк. “Альм[анак]” вже звертані. Великий проспект відповідно справлено (коректу робив І. Рудницький) і він сьогодні-завтра буде сухий і вишлеться на Вашу адресу.

До Лепкого я скінчив уже біографію, вона надрукована й книжка верстається. Ваврисевич набирається [...] (*обірваний аркуш*). Ваврисевич прислав ще доповнення, які саме кінчу редагувати.

Злинський писав мені, що виготовив шкільну граматику й забирається писати для нас граматику. Має теж “Начерк укр. діалектології”. Ми зараз написали йому, щоб граматику писав, а про “Начерк” подав нам інформації.

Лозинський предложив план видання творів Драгоманова, який Вам у прилозі посилаю. Ми просили підодждати з виконанням до Вашого приїзду. Через який місяць дістанемо від нього невелику книжечку (4-5 арк.) про Франка й Павлика, яка пішла би в малій бібліотеці після книжки Трильовського про Гаващія.

Рекламу робимо, у “Ділі”⁴³ пішли оповістки. На Барвінського є нова рецензія, дуже похвальна в “Народній Просвіті”⁴⁴, на Котляревського (Возняка) в “Ділі”. Про дальші справи напишу завтра. Поки що щиро здоровлю
Ваш

№ 7.

Берлін, 14.I.1924.

Вп. Пане Інжінєре,

З сьогоднішнім Новим Роком бажаю Вам усього найкращого. Дай Боже, щоб від тепер Видавництво набірало все нових сил до лету й випередило всіх на добру славу України.

⁴³“Діло” (1880–1939) — щоденна львівська газета.

⁴⁴“Народня Просвіта” (1923–1927) — часопис товариства “Просвіта” у Львові.

Завтра буде знов готова більша пайка словарів до відсилки на Вашу адресу впрост від від фірми Ельснера. Посилка відходить завтра в 5 ящиках (ч. 649-653) через гамбурського спедитора Koch & Reimers пароплавом Mount Carol. Ящики містять і важать: 649 (265 Уманця) 184 kg brutto; 650 (135 Ум[анця] і 130 Грінченка 1) 184 kg. brutto; 651 (270 Грінченка 1) 180 kg brutto; 652 (285 Грінченка 2) 162 kg brutto; 653 (115 Грінченка 2 і 300 проспектів “Золотих Воріт”) 86 kg brutto. Посилка обезпечена на 2000 долярів.

Крім цього після завтра відходить від нас посилка з книжками. Завтра не буде змоги її вислати, бо Кужім занедужав у суботу і щойно завтра обіцяється вернути, а ми не справимося самі, хоч цього Нового Року працювали ради посилок і “Літопису”.

“Літопис” Дентер вислав Вам експресом 100 прим., як і перше. Трете число ладиться й вийде вже правильно.

З інших справ скажу кілька слів про п. Гільдебрандт. П-і Гільдебрандт від кількох днів звертається до нас в справі еспанського видання й домагається процентів для себе. Цю справу провірюємо, але мабуть п-і Г[ільдебрандт] ніяких прав не має.

Накладом Клінкгардта й Бірмана вийшла саме книжка з 32 обр[азами] Архипенка. Ту справу теж провірюємо, щоб евентуально, коли б було треба, наложити арешт на книжку.

Зрештою все в порядку.

Щиро вітаю

Відданий Вам

№ 8.

Берлін, 17.І.

Вп. Пане Інжінєре,

Останні дві посилки пішли без чисел, а саме лист з 15 січня і 3 коректа “Альманаха” з 16. І.

Посилка зі словниками від Ельснера вже відійшла, наша посилка відходить завтра. Завтра висилаємо Вам також 100 примірників 3 ч. “Літопису”, який, як самі побачите, значно кращий як попередні два числа.

“Альманах” в 3 коректі посылаю на показ. Коли маєте щонебудь важного завважити зателеграфуйте, або напишіть, щоб було можливо поробити які зміни у зверхньому вигляді заголовків, я зачну друкувати від аркуша 2 [част.?). Друкувати треба, бо Ельснер не має тільки черенок і вічно напірає. Досі маємо зложено в стовпцях приблизно 9 аркушів, з чого звертано вже 7 арк. Всі 9 арк. перечитані вже Малюгіном і мною в першій коректі. Зверстані коректи арк. 1-6 перечитані вже Малюгіном,

Ів. Рудницьким і Кучабським, арк. 1-4 також мною. Аркуш перший прочитаний крім того в 3-ій коректі.

Одначе тепер коректи підуть поволіше, бо і я всі коректи, справляння скриптів і т. д. можу робити тільки дома і Малюгін затрачує 2 дні в тижні на коректу й ревізію “Літопису”. Через те, що крім “Альманаха” у нас іде тепер коректа біографії Лепкого, верстка ювілейної збірки Лепкого й перша коректа Ваврисевича, а вже на другий тиждень зачнеться друга коректа з Лепкого й друк перших аркушів цієї книжки, нам прийдеться доконче взяти когось до коректи. З кандидатів маємо Кучабського й Саніцького й тими днями покажеться, хто з них до нас перейде.

Ваврисевича я в цілости приладив до друку, тепер забираюся до перегляду книжечки Трильовського, бо вона невелика тай автор знаходиться в скрутному положенні й треба б йому допомогти гонорарем. Оскільки бачу з робіт, склад Ваврисевича буде готовий до кінця цього місяця й Трильовський прийде на чергу з початком лютого. В половині лютого обіцяв нам Лозинський приладити свою невелику книжечку про Франка й Павлика й ми мабуть здамо її до друку в другій половині лютого. Книжка Ватрана про кам'янецьку нараду в цілости переписана й перевірена, але її прийдеться мені добре зредагувати. Стисьо⁴⁵ працює витривало над переписуванням страшного скрипту п-і Бурачинської⁴⁶ про побут на Україні й буде до кінця цього місяця готовий.

Рудницького “Між ідеєю й формою” ще не надійшло. Костомарова “Дві руські народности” перевірюємо з д-ром Віртсом і маємо ще 3-4 год. роботи. Після цього треба буде тільки перевірити пояснення й транскрипцію й після цього все буде готове.

З нових скриптів ми дістали продовження “Народного виховання” Клима (Заклинського) й ця річ переписується Левицьким. Маємо теж скрипти драмі подібного матеріалу, яке передаємо Лепкому до перегляду. Д-р Лукіянович переписує вже свою повість, але мабуть скорше як у квітні не пришле її. Скрипт п-і Катрі Гриневичевої лежить у нас ще нетиканий. Я прочитав уже його і радив би видавати. Новелі гарні, хоч воєнні. Ілюстрації теж добрі.

З Барвінським я вияснив справу остільки, що його “Виїмки” цілком нові, ніде недруковані й обіймають найновіше українське письменство. Все ж таки із друком і переписуванням здержуюся аж до Вашого повороту. Це й ми написали Барвінському, розраховуючися з ним за 1. і 2. частину “Оповідань”.

⁴⁵ Стисьо — син Б. Лепкого Ростислав.

⁴⁶ Бурачинська Лідія (1902–1999) — журналістка, дослідниця народного мистецтва, громадська діячка.

В справі “Граматики” Зілинського й його “Діалект[ологічного] Нарису” я вже писав Вам. Думаю, що це буде добра річ.

При тій нагоді приходиться мені така гадка. “Наукове товариство ім. Шевченка” не має тепер фондів на друкування більшого числа книжок і відозвалося з закликом до суспільности допомогти йому. Було б дуже добре запропонувати “НТіШ” видрукування якої одної доброї наукової книжки коштом “Укр. Слова”. Можна би навіть зробити відповідну фундацію. Це принесло б нам велику моральну користь і поставило б нас високо в очах цілої України по обох боках кордону. Притокою до цього міг би бути ювілей НТіШ.

Відомий повістяр др. А. Чайківський. предкладає нам двотомову історичну повість з часів Хмельницького. Надісланий нам зміст доволі цікавий і коли повість цензурна її можна б прийняти для друку в “Літопису” й пізнішого переддруку. Коли Ваша згода ми замовимо висилку манускрипту.

Др. Бирчак писав мені, що має готове продовження “Василька Ростиславича”, один том і вже кінчить його переписувати. Через те, що з усіх річей “Василько” йде може найкраще, я зараз написав йому, щоб повість надсилав, а про умови збалакаємося. Др. Бирчак надсилає нам також спомини з часів української влади у нафтовім терені. Після видрукування в “Літопису” можна буде з цього зробити відбитку до малої серії.

Про образи й ілюстрації п-і Кульчицької я вже писав Вам, зокрема про “Лиса Микиту”.

Гехтер далі перекладає, але нічого ще не прислав. Так само не писав нам нічого більш конкретного про Модзалевського й Ріпина. Передмови до Новаківського ще нема.

Андрієвський хоче переговорити з нами в справі другого видання І. тому “З минулого”, тому що має нагоду де инде видати його. Ми просили його підождати до Вашого повороту

Лепкий працює над “Словом о полку Ігоревім” і на другий тиждень віддає вже частину готового скрипту. Тепер прийдеться перебалакати остаточно в справі черенку з Дентером. Я з Беком балакав уже довго й він годиться справити кирилицю до спілки з нами. Треба буде шрифту на який аркуш друку.

У Ельснера “Словарі” вже кінчається. Тепер він робить Грінченка в одним томі. Примірники у Львів уже вислані. Йдуть теж замовлення. В останніх числах стало теж замовляють Архипенка й Герасимовича. Серію книжок узяв крім того Сливенко. Розпродажню у Берліні займаються тепер і студенти, що загалом в останніх часах зблизилися до нас. Для них, на їх кошт, друкуємо від тепер окремо 20 прим[ірників] ілюстров[аного] додатку до “Літопису”

Це все найважливіше про видавничу діяльність. “Літопис” наладжується, але дає мені багато роботи, бо крім адміністративних і технічних справ приходиться помагати проф. Т[омашівському]-у і в редакції.

Про “Літопис” напишу зрештою іншим [разом], як і про справу дитячих видань, чим зайнявся тепер пан полковник.

Робота йде у нас добре. У персональних справах заходить ця зміна, що з 1. лютого п. Левицький виїздить уже до Чехії. На його місце шукаємо й маємо кідькох кандидатів.

На цьому кінчу, бо вже минула “hora[e] canonica[e]”⁴⁷ й треба готувитися до завтрішньої експедиційної кампанії.

Напишіть, як йдуть діла й що коло Вас чувати? Я дуже цікавий.

Поки що сердечно Вас вітаю.

Щиро Вам відданий.

№ 9.

Берлін, 21.І.24

Впов. Пане Інженере,

Дякую сердечно за лист від 31. грудня і за бажання й пересилаю від дружини щирий привіт з бажанням добре розпочати Новий Рік. Моя Теща також сердечно дякує Вам за пам’ять і сподіється побачити Вас незабаром з добрими успіхами подорожі.

Вісти, що їх подаєте з Америки справді сумні, але кращого не можна було сподіватися. Все ж маю певність. Що Вашій енергії удасться все перебороти й поставити справу на добрі й певні ноги. Тоді й американці іншої заспівають.

З Коновальцем вийшла дійсно неприємна історія і Ви маєте повну рацію, що оскільки грошеве діло не буде зараз направлене, умови мусять бути змінені в нашу користь. Знаю, що К[оновалець] взяв собі цілу справу дуже до серця: сподіюся його кожного дня з Данцігу, куди їздив для наради в справі “Альманаха” і про результат зараз Вас повідомлю. Зрештою він сам телеграфуватиме Вам і вишле Вам докладного листа.

В останньому листі я повідомив Вас докладно про стан видавничих справ. Одержавши Ваше письмо, я обмежуся до підготовки всіх праць і ліквідації старих.

Адміністративні справи в порядку. Був знов у нас чоловік у справі податків і знайшов усе добре. Те ж саме мали ми і з Arbeitgeberabgabe⁴⁸. Зі Шпекманом ми сторгували оплату за переховання більше як о половину. З Дентером усе в добрій згоді. Ельснер видає всі словарі й не впоминається поки що за ніякі платности.

⁴⁷ Визначена година (лат.).

⁴⁸ Підприємницькі податки (нім.).

Телеграфон уже приведений в порядок, а телефон 1446 перенесений з Вашої кімнати до середньої в контору. До передніх дверей зроблено спеціальний замок, так, щоб можна й передом заходити. Ключі у полковника і у мене й поза тим перед відходом усе замикаємо, між іншим магазин і друкарню. Машини пишуть добре. До Адлера⁴⁹ згодився приходити представник що місяця й чистити та оглядати її.

З Тедраном працюємо дуже добре. Ця фірма подібна, як Дентер, і йде в усім на зустріч, виконуючи все по нашому бажанню, нераз навіть на протязі одних суток.

Клішів призбиралося у нас багато й ми зачали вже їх реєстрацію й нумеровання. Досі маємо впорядковано вже Архипенка й ладимо дальше. При свободнішим часі Малюгин робить далі матрици так, що й це діло до половини березня повинно бути скінчене.

Читальню приводжу в порядок. Пореклямував уже бракуючі числа й маю вже багато річників у комплеті. Тепер, маючи “Літопис”, мені вдалося дістати нові журнали й часописи в обмін (м.и. “Deutsche Allg[emeine] Z[eit]un]g, Дни, Накануне, Вперед, Новий Прапор і и.”) Приходять теж книжки до рецензії і коли тільки буде можливість заведу і тут поволі реєстрацію. Коли будете в Канаді, попросіть місцеві редакції “Канадійського Фармера”, “Народнього Слова”, “Українського Голосу”, “КанадійськогоУкраїнця” і “Канадійського Ранку”, щоб нам прислали свої видання. До речі в “Нар[одньому] Слові” є велика допись М Григоровича (Гехтер) про “великий культурний подвиг”, а саме про наші останні видання: Архипенко, Словарі, “Золоті Ворота” і т. д.

При тій нагоді набудьте для нас місцеві “сонники”, “писарі” і так далі, щоб був матеріял для нашої роботи. Я тут сягаю вже подібні книжки, бо, думаю, що нашого пляну видання тих книжок не треба покидати. Як ми говорили перед Вашим відїздом, я й просив листом д. М. Рудницького зробити нам плян книжки “Як писати листи”, але не маю ще відповіді.

“Літопис” уже після третього числа має своїх приклонників. Приходять листи з замовленнями та з подяками, приходять всякий матеріял. На тижні матимемо з Том[ашівським] і Лепким нараду над удосконаленням журналу. Очевидно та в усім допомагаю, бо инакше він один не дав би собі ради. Лепкий теж працює. Проф. Вольф дав нам статтю, маємо теж і інші обіцяні праці з боку чужих визначніших письменників. Деякі важніші статті відкладаємо (м.и. Томаш[івського], Лепкого і белетристику), щоб легко зробити відбитку.

З Wohnungsamt-ом⁵⁰ маємо все ще історії, але справа кінчиться корисно для нас.

⁴⁹ Марка друкарської машинки.

⁵⁰ Житлове управління (нім.).

З “Громадських справ” докину таке. Петрушевич⁵¹ зачав ліквідувати свої агенди, Біберович уже виїхав, Проць виїздить теж, “Укр[аїнський] Прапор”⁵² виходить тільки раз на місяць, очевидно, журнал не виходитиме.

В справі допомоги молодежи, була у нас нарада з паном полковником у суботу. Був Лепкий і я. Заложимо окреме товариство допомоги, зложене не більше як з 4-5 членів і зареєструємо його. Ви теж у товаристві. Поки вернете, буде зареєстроване.

А справа листів остільки вияснена, що коли Ви на адресу Сукованченка нічого не одержали, то посилки пропали. Листи вислані на готель Астор Ви вже певне маєте в руках. Для всякої певности винотовую всі рекомендовані посилки (інші пішли звичайними листами): 7/12 — чч. 867, 868, 869, 870, 871, 872; 18/12 — 899; 29/12 — 849 а; 4/1 — 056; 9/1 3[обірвано]; 11/1 — 027; 17/1 — 036; 18/1 041. До цього не вчислені посилки, вислані впрост від Ельснера (словарі, проспекти), Дентера (“Літописи”) й Шпекмана (на адр[есу] спедитора). Сьогодні відходить до Вас одна посилка на адресу Hotel Astor і одна на адресу “Свободи”.

На цьому кінчу цей другий трохи довгуватий лист. Але я, оскільки мені дозволяє час, хотів Вас якнайліпше поінформувати про все, що діється у нас.

З сердечним привітом
Щиро Вам відданий

№ 10.

Берлін, 25.I.24.

Вп. Пане Інженере,

Пересилаю в прилозі папери з Американського консуляту й специфікацію з ящиків, що відійшли через Шпекмана на Вашу адресу, й одного ящика, що висилається згідно Вашому дорученню на адресу “Свободи”.

У нас усе добре. Дається завважити збільшення замовлень на книжки, приходять перші запити й замовлення з Америки на “Літопис”. Зрештою нічого нового.

Щиро здоровлю
Ваш

⁵¹ Петрушевич Євген (1863–1940) — політичний діяч, президент ЗУНР.

⁵² Політичний часопис ЗУНР (1919–1932), Відень-Берлін.

№ 11.

29.I.24.

Впов. Пане Інженере,

Сьогодні одержав Вашого листа з 14 січня ц. р. і зараз даю відповідь на деякі зачеплені справи.

Перше всього сердечна подяка за бажання і за признання. Можете бути певні, що роблю все, що в моїх силах, щоб усе йшло добре й справа поступала вперед. Пан полковник іде усьому на зустріч так, що в нас повний лад і жива робота.

Велика шкода, що деякі, мабуть nereкомендовані листи пропадають одначе добре, що хоч 4-ий і 6-ий дійшли до Ваших рук. Як довідуся від д-ра Левицького один лист на адресу Сукованченка все ж таки дійшов і загубилася на пошті тільки одна картка й один лист, які я писав з хати.

Усі словарі, книжки і т. п. вислані Вам кількома пайками й Вони певне вже в Ваших руках.

“Альманах” робимо солідно. Прошу тільки дати відповідь щодо першого аркуша, який був Вам мною висланий.

Справу з “Базаром” і “Свободою” беремо на увагу. До “Свободи” відійшла більша стаття Лепкого з приводу “Літопису”

№ 12.

Берлін, 7.II.

Впов. Пане Інженере,

Дуже дякую за картку з 25.I., що я сьогодні одержав.

Хотів би знов написати Вам довшого листа, але у нас тепер в редакції так багато роботи, що нема вільної хвилини. Ду[маю], що в неділю знов знайду більше часу і тоді напишу більше.

Найбільше часу і заходів забирають нам тепер “Курси заочної освіти”, які отвираються при “Українському Слові” під керівництвом проф. Ковалю, Лепкого і моїм. Загальні вісти дає наша оповістка в останньому числі “Літописи, подробиці принесе стаття Ковалю в найближчому числі “Літопису й проспект [*пошкоджений аркуш*] [...] який вишлю Вам [...] [*перша частина листа написана на звороті титульного арк. “Літопису” № 4*].

Співробітниками курсів крім нас згаданих будуть проф. Томашівський (історія), Доманицький (агрон.), інж. Автухів, інж. Панасевич (хемія), Андрейко (анг. мова), Чикаленко (франц. мова), Тимчук (Комерційна арифметика) Шумовський (ветеринарія), інж. Молчко (електортехніка) п. Левицька (нім. мова), Кучабський (латина). Інших підшукуємо. Для

курсів маємо вже хату, яку мені вдалося знайти таки в нашому редакційному будинку, над нами. Маємо там дві кімнати з телефоном і там працюють поки що проф. Коваль і наші коректори.

В друкарнях справи йдуть нормально. “Альманаху” звертаних уже 8 аркушів, зложених приблизно 10 арк. Видрукувані вже аркуші 2, 3, 4. Роботу виконано дуже гарно й чисто так, що приємно дивитись. [*пошкоджений аркуш*] [...]. Чи не [...] Вам п-е Інженере, яких 20-30 примірників. До “Свободи” на Ваше доручення ми вислали 30 прим[ірників] “Уманця” і по 30 прим[ірників] 1 і 2 тому “Грінченка”. Рахунок не виставили, бо не знали Ваших умов. Висилаємо загальний рахунок у цьому листі. Зрештою у нас усе добре. Про інші справи напишу в неділю.

Поки що щиро здоровлю Вас.

**ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАВНИЦТВА “УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО” У БЕРЛІНІ
(за матеріалами листів Зенона Кузеля та Олександра Криги у відділі
рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України)**

Марія Баран

*молодший науковий співробітник відділу рукописів
ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України*

Проаналізовано листування до Зенона Кузеля — редактора видавництва “Українське слово”, мовознавця, етнографа, бібліографа та журналіста, яке зберігається в особовому архіві у відділі рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України.

Ключові слова: видавництво “Українське слово”, Зенон Кузеля, мовознавець, етнограф, бібліограф, листування.

**ACTIVITIES OF UKRAINS'KE SLOVO PUBLISHING HOUSE IN BERLIN
(Based on Correspondence of Zenon Kuzela and Oleksandr Kryha Kept in the
Manuscript Department of L'viv Stefanyk Scientific Library)**

Maria Baran

*Junior Research Fellow, Manuscript Dept.,
L'viv Stefanyk Scientific Library, National Academy of Sciences of Ukraine*

Correspondence to Zenon Kuzela — editor of the Ukrains'ke Slovo Publishing House, philologist, ethnographer, bibliographer, and journalist, kept in his personal archive in the Manuscript Dept., L'viv Stefanyk Scientific Library, is analyzed.

Keywords: Ukrains'ke Slovo Publishing House, Zenon Kuzela, philologist, ethnographer, bibliographer, correspondence.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИЗДАТЕЛЬСТВА “УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО” В БЕРЛИНЕ
(за материалами писем Зенона Кузели и Александра Криги в отделе
рукописей Львовской научной библиотеки им. В. Стефаника НАН Украины)

Мария Баран

*младший научный сотрудник отдела рукописей
ЛНБ им. В. Стефаника НАН Украины*

Проанализировано корреспонденцию к Зенону Кузели — редактору издательства “Українське слово”, языковеду, этнографу, библиографу и журналисту, — которая хранится в отделе рукописей Львовской научной библиотеки им. В. Стефаника НАН Украины.

Ключевые слова: издательство “Українське слово”, Зенон Кузеля, языковед, этнограф, библиограф, корреспонденция.